

Grzegorz Skrukwa

<https://orcid.org/0000-0001-7648-2235>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Arthur Ransome – brytyjski świadek rewolucji rosyjskiej, 1914–1924

Zarys treści: Artykuł przedstawia postać Arthura Ransome’a, brytyjskiego pisarza i dziennikarza, który w latach 1914–1924 przebywał w Rosji i państwach bałtyckich, relacjonując wydarzenia polityczne dla prasy brytyjskiej. Był on uwikłany w dwuznaczne relacje z kierownictwem bolszewickim z jednej, a rządem i wywiadem brytyjskim z drugiej strony.

Outline of content: The article presents Arthur Ransome, a British writer and journalist who spent the years between 1914 and 1924 in Russia and the Baltic states, reporting the political events for the British press. He was involved in ambiguous relations with the Bolshevik leadership on one side and with the British government and intelligence on the other.

Słowa kluczowe: Arthur Ransome, Rosja, rewolucja, bolszewicy, dziennikarstwo

Keywords: Arthur Ransome, Russia, revolution, Bolsheviks, journalism

Arthur Ransome (1884–1967) to w Polsce postać mało znana, choć część jego twórczości została przełożona na język polski. W Wielkiej Brytanii jest klasycznym autorem prozy dziecięco-młodzieżowej. Jego seria powieści, napisana w latach 1931–1947, zwana od pierwszego tytułu *Swallows and Amazons* (*Jaskółki i Amazonki*), ze względu na poczytność i znaczenie porównywana do współczesnego cyklu *Harry Potter* Joanne K. Rowling, ukształtowała nowoczesny, popularny obraz północnoangielskiej Krainy Jezior i do dziś jest podstawowym elementem promocji turystyki w tym regionie¹. Wciąż się ją wznawia, a w 2016 r. powstała

¹ J. Ayto, I. Crofton, *Brewer’s Britain and Ireland. The History, Culture, Folklore and Etymology of 7500 Places in These Islands*, London 2005, s. 636; Ch. Hardyment, *Arthur Ransome and Captain Flint’s Trunk*, London 2006. Kraina Jezior (Lake District) – region kulturowo-turystyczny na styku historycznych hrabstw Cumberland, Westmorland i Lancashire.

nowa ekranizacja pierwszej powieści². Ransome ma jednak bardzo kontrastową biografię. Lata 1914–1924 spędził jako dziennikarz w Rosji, Łotwie i Estonii. Był jednym z najważniejszych zagranicznych świadków rewolucji³. Zalicza się go do grona tych korespondentów prasy zachodniej, którzy wyraźnie sympatyzowali z komunistami⁴. W istocie jego rola wykraczała poza dziennikarstwo – był także współpracownikiem wywiadu brytyjskiego oraz łącznikiem między rządem brytyjskim i estońskim a władzami Rosji Radzieckiej. Pozostaje w Wielkiej Brytanii postacią kontrowersyjną, dziś nawet bardziej niż kiedykolwiek wcześniej⁵.

Urodził się w 1884 r. w Leeds jako syn Cyrila Ransome'a, wykładowcy historii i literatury na Yorkshire College. Ojciec (zmarły przedwcześnie w 1897 r.) był typowym konserwatystą epoki wiktoriańskiej. Ojcem chrzestnym przyszłego pisarza został polityk liberalny Arthur Acland⁶. W 1897 r. podjął naukę w Rugby School. Tam rozbudziły się u niego zainteresowania literaturą, ale padał też ofiarą przemocy rówieśniczej z powodu krótkowzroczności i braku predyspozycji sportowych.

W 1901 r. rozpoczął studiowanie chemii na Yorkshire College, ale po jednym semestrze wyjechał do Londynu z zamiarem zostania pisarzem. Utrzymywał się z pracy w wydawnictwach, kolejno awansując z kuriera na kancelistę, redaktora i krytyka. Wszedł też w krąg bohemy. Po wydaniu w 1907 r. przewodnika po środowisku literacko-artystycznym, pt. *Bohemia in London*, zaczął być zauważanym autorem. Jednocześnie, pod wpływem Williama Gershoma Collingwooda, stał się świadomym krajoznawcą Krainy Jezior⁷. W 1909 r. ożenił się z Ivy Walker, a rok później urodziła się córka Tabitha. Małżeństwo okazało się jednak nieudane. W 1912 r. opublikował studium krytycznoliterackie o Oscarze Wildzie. Lord Alfred Douglas, były kochanek Wilde'a, poczuwszy się przedstawionym tam

² Zob. G. Skrukwa, *Cień rosyjskich szpiegów nad Krainą Jezior*, „Nowa Europa Wschodnia” (2018), nr 6, s. 102–108.

³ H. Pitcher, *Witnesses of the Russian Revolution*, London 2001, s. 1–7; Г. Маринелли-Кёниг, *Британский классик детской литературы Артур Рэнсом и революционная Россия*, „Славянский Альманах” (2017), вып. 3–4, с. 234–237.

⁴ R. Pipes, *Rosja bolszewików*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2005, s. 249; *Критический словарь Русской революции 1914–1921*, сост. Э. Актоп, У.Г. Росенберг, В. Черняев, Санкт-Петербург 2014, с. 745.

⁵ W autobiografii (A. Ransome, *The Autobiography of Arthur Ransome*, London 1976) Ransome okres rosyjski swego życia przedstawił bardzo selektywnie. W 1984 r. ukazała się biografia (H. Brogan, *The Life of Arthur Ransome*, London 1984) cytująca obszernie niepublikowane listy i notatki Ransome'a. Nową dyskusję wywołała książka z 2009 r., przedstawiająca bohatera krytycznie (R. Chambers, *The Last Englishman. The Double Life of Arthur Ransome*, London 2009).

⁶ Arthur Acland (1847–1926), w latach 1892–1895 wiceprezes Council of Education (*de facto* minister edukacji) w rządach Williama Gladstone'a i Archibalda Primrose'a (lorda Rosebery).

⁷ William Gershom Collingwood (1854–1932), malarz, pisarz i archeolog. Ransome traktował go jak mentora, przyjaźnił się także z jego córkami Dorą i Barbarą, z synem Robinem Collingwoodem (1889–1943, później wybitnym filozofem historii) oraz z zięciem Ernestem Altounyanem (1889–1962), lekarzem pochodzenia ormiańskiego. Rodzina Altounyanów była inspiracją dla postaci z serii powieści *Swallows and Amazons*.

niekorzystnie, wytoczył proces o oszczerstwo, żądając odszkodowania, które groziło ruiną. Ransome wygrał proces, ale przypłacił to stresem i frustracją.

Latem 1913 r. Ransome po raz pierwszy wyjechał do Imperium Rosyjskiego. Podczas trzymiesięcznego pobytu w Petersburgu i okolicach Dorpatu opanował podstawy języka rosyjskiego i zbierał materiał do antologii bajek. Główny motyw wyjazdu stanowiła chęć ucieczki od nieudanego małżeństwa⁸. Wybór Rosji nie był jednak przypadkowy. Po pierwsze, kultura rosyjska budziła duże zainteresowanie w Wielkiej Brytanii, a lata 1912–1914 były wręcz okresem „rusomanii” za sprawą Baletów Rosyjskich Sergiusza Diagilewa i fali popularności Fiodora Dostojewskiego⁹. W 1911 r. Ransome poznał sekretarza Moskiewskiego Teatru Artystycznego Michaela Lykiardopoulosa, który potem służył pomocą w nawiązaniu kontaktów w Rosji¹⁰.

Po drugie, w brytyjskim dyskursie politycznym stosunek do Rosji zmienił się wtedy z negatywnego na pozytywny. Dotąd Rosję postrzegano jako imperium wrogie w konfrontacji geopolitycznej i jako opresyjny wewnętrznie reżim carski. Reformy po 1905 r. dały nadzieję, że Rosja będzie się liberalizować, a porozumienie brytyjsko-rosyjskie 1907 r. sprawiło, że stała się sojusznikiem. Odtąd można już było patrzeć na Rosję z Londynu z sympatią, a nie wyłącznie z niepokojem¹¹. Ransome zresztą incydentalnie zetknął się z rosyjskimi rewolucjonistami: w dzieciństwie widział Piotra Kropotkina¹², a na uczelni poznał Zeldę Kahan, emigrantkę z Rosji, późniejszą współzałożycielkę Komunistycznej Partii Wielkiej Brytanii. Kahan wtedy bezskutecznie próbowała zainteresować go broszurami socjalistycznymi¹³.

Po trzecie, rozległe interesy prowadzili w Rosji brytyjscy przedsiębiorcy¹⁴. W Petersburgu była kolonia brytyjskich pracowników służby zagranicznej, dziennikarzy i biznesmenów, w której przybysz mógł znaleźć oparcie.

W maju 1914 r. Ransome wrócił do Petersburga i zaczął pisać anglojęzyczny przewodnik po tym mieście. Jego mentorem stał się Harold Williams,

⁸ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 157–163; H. Brogan, *op. cit.*, s. 91–94; R. Chambers, *op. cit.*, s. 70–75.

⁹ A. Cross, *By Way of Introduction. British Perception, Reception and Recognition of Russian Culture, w: A People Passing Rude. British Responses to Russian Culture*, ed. A. Cross, Cambridge 2012, s. 31; M. Eksteins, *Święto Wiosny. Wielka Wojna i narodziny nowego wieku*, tłum. K. Rabińska, Warszawa 1996, s. 39–40. Zob. też: M. Malia, *Russia under Western Eyes. From the Bronze Horsemen to the Lenin Mausoleum*, Cambridge (Mass.)–London 1999, s. 197–198, 209–210.

¹⁰ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 144–145, 158, 166.

¹¹ M. Hughes, *Bernard Pares, Russian Studies and the Promotion of Anglo-Russian Friendship, 1907–14*, „The Slavonic and East European Review” 78 (2000), no. 3, s. 512–513. Zob. też: M. Malia, *op. cit.*, s. 174–175.

¹² A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 46.

¹³ *Ibidem*, s. 66–67.

¹⁴ W tym należące częściowo do dalekich krewnych firmy Ransomes, Sims & Jefferies Limited (maszyny rolnicze) oraz Ransomes & Rapier (urządzenia dla kolejnictwa).

czołowy wówczas anglosaski dziennikarz piszący o państwie carów¹⁵. Poznał też ambasadora George'a Buchanana oraz współzałożyciela nowoczesnych studiów roszoznawczych Bernarda Paresa¹⁶. Zetknął się z politykami rosyjskimi: Ariadną Tyrkową¹⁷ (żoną Williamsa), Michailem Rodzianką, Aleksandrem Guczkowem, Piotrem Struwem, Piotrem Milukowem i Siergiejem Oldenburgiem. Po wybuchu wojny był świadkiem manifestacji patriotycznych oraz demolowania ambasady niemieckiej i niemieckich sklepów. Z powodu złego wzroku nie mógł zaciągnąć się do wojska. Zaczął starania o etat korespondenta wojennego i pozostał w Rosji jako dziennikarz freelancer.

W 1915 r. opracował antologię bajek rosyjskich. Została ona wydana w Anglii w 1916 r. pt. *Old Peter's Russian Tales*. Okazała się sukcesem i ważnym wkładem w popularyzację kultury rosyjskiej. Ransome przełożył bajki na atrakcyjny i zrozumiały dla dziecka język, a jednocześnie zachował rosyjski kontekst kulturowy i dodał elementy narracyjne przybliżające świat tradycyjnej wsi rosyjskiej¹⁸. Dodatkowym walorem były ilustracje wybitnego grafika Dmitrija Mitrochina¹⁹.

W październiku 1915 r. Ransome uzyskał etat korespondenta wojennego „Daily News”, liberalnej gazety wydawanej przez producenta czekolady, kwakra i pacyfistę George'a Cadbury'ego. Brytyjska cenzura przepuszczała tylko pozytywne doniesienia z frontu wschodniego – stale potrzebne były wieści o „rosyjskim walcu parowym”. Władze rosyjskie zaś niechętnie dopuszczały korespondentów na front z obawy, że zobaczą tam fatalny stan armii²⁰. Niemniej jednak w 1916 r. Ransome'owi udało się trzykrotnie na front wyjechać, był m.in. w Galicji podczas ofensywy Brusilowa²¹.

Część Rosjan tłumaczyła sobie wtedy wojenne klęski pasywnością zachodnich sojuszników. Nastroje antybrytyjskie podsycala propaganda niemiecka, winą za wojny i cierpienia Rosji obarczając „perfidny Albion”²². Konieczność podjęcia działań propagandowych w Rosji była dostrzegana przez rząd brytyjski i obecnych na

¹⁵ Harold Williams (1876–1928), filolog i dziennikarz, korespondent prasy brytyjskiej w Rosji, sympatyk kadetów, rzecznik interwencji. W latach 1922–1928 szef działu zagranicznego „The Times”.

¹⁶ Bernard Pares (1867–1949), historyk i dyplomata, współzałożyciel School of Slavonic and East European Studies w Londynie, pierwszy redaktor naczelny czasopisma „The Slavonic and East European Review” (początkowo „The Slavonic Review”). Członek brytyjskiej misji wojskowej i dyplomatycznej w Rosji w latach 1914–1918. Zob. M. Hughes, *op. cit.*, s. 514–535.

¹⁷ Ariadna Tyrkowa (1869–1962), współliderka Partii Konstytucyjno-Demokratycznej, w 1920 r. wyemigrowała do Wielkiej Brytanii.

¹⁸ T. Bogrdanova, *Russian Folk Tales for English Readers. Two Personalities and Two Strategies in British Translations of the Late 19th and Early 20th Centuries*, w: *A People Passing Rude...*, s. 119–124.

¹⁹ Szerzej zob. T. Bogrdanova, A. Usmanova, *Arthur Ransome and Dmitri Mitrokhin: Translating the Russian Folktale*, „Journal of Language and Education” 2 (2016), issue 3, s. 14–21.

²⁰ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 189.

²¹ *Ibidem*, s. 191–193.

²² Б.И. Колоницкий, *Политические функции англофобии в годы Первой мировой войны*, в: *Россия и первая мировая война*, ред. Н.Н. Смирнов *et al.*, Санкт-Петербург 1999, с. 270–275.

miejscu Brytyjczyków. Także Ransome (którego młodszy brat Geoffrey walczył na froncie zachodnim) zwrócił się do konsula w Moskwie Roberta Bruce'a Lockharta²³ z propozycją zorganizowania nieoficjalnej agencji prasowej, która szerzyłaby informacje o brytyjskim wkładzie w wojnę²⁴. W 1915 r. utworzono International News Agency – Anglo-Russian Bureau, w 1916 r. przekształcone w British Propaganda Office. Ransome został współpracownikiem oddziału piotrogrodzkiego, jednak szybko skonfliktował się z jego kierownikiem Hugh Walpole'em. Uważał bowiem, że Biuro powinno działać zakulisowo, a stało się czymś w rodzaju ogólnodostępnego klubu towarzyskiego²⁵.

W autobiografii Ransome pisał, że jesienią 1916 r. nabrał już przekonania, iż Rosja jest wyczerpana wojną i wkrótce może dojść do przesilenia politycznego²⁶. Obawiał się jednak, że to policja sprowokuje protesty społeczne, po czym je stłumi, a carat utwierdzi autokratyczny charakter i wycofa się jednostronnie z wojny²⁷. W listopadzie 1916 r. w rozmowie z sekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych (MSZ) Francisem Aclandem oraz ministrem rolnictwa i rybołówstwa Davidem Lindsayem zreferował prognozy Williama Petersa, brytyjskiego ekonomisty doradzającego rządowi rosyjskiemu. Peters przewidywał, że kryzys polityczny nadejdzie w 1917 r. w marcu lub październiku, gdy wystąpią niedobory żywności w miastach stołecznych²⁸. Lindsay zbył te ostrzeżenia jako „bzdury”, gdyż „Rosja jest największym producentem żywności na świecie”²⁹.

Ransome naocznie obserwował rewolucję lutową w Piotrogradzie i odnotował ją jako serię wstrząsających, ale i surrealistycznych scen³⁰. Opisywał wszechobecne czerwone flagi, zniknięcie uniżonych tytułów i eksplozję pluralizmu politycznego³¹. Jako jedyny dziennikarz z Zachodu otrzymał zaproszenie na posiedzenia Piotrogrodzkiej Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich – jak domniemywał, dzięki bezstronności swej dotychczasowej publicystyki³².

Nie był świadkiem przewrotu bolszewickiego, gdyż w październiku 1917 r. wyjechał do Anglii. Wrócił do Rosji 24 grudnia z listem polecającym od

²³ Robert Bruce Lockhart (1887–1970), brytyjski dyplomata; wicekonsul, następnie konsul generalny w Moskwie, w 1918 r. przedstawiciel rządu brytyjskiego w Rosji Radzieckiej.

²⁴ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 189.

²⁵ *Ibidem*, s. 190–194. Zob. K. Neilson, *Joy Rides? British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914–1917*, „The Historical Journal” 24 (1981), no. 4, s. 889–906; por. H. Brogan, *op. cit.*, s. 108–109; R. Chambers, *op. cit.*, s. 114–119.

²⁶ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 204. Autobiografia była pisana *ex post*, jednak biografowie uznają, że rzetelnie referuje ówczesne prognozy polityczne autora. Zob. H. Brogan, *op. cit.*, s. 113; R. Chambers, *op. cit.*, s. 123.

²⁷ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 209.

²⁸ *Ibidem*, s. 204.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 211–214.

³¹ *Ibidem*, s. 218–221.

³² *Ibidem*, s. 216.

Theodore'a Rothsteina³³. 28 grudnia przeprowadził wywiad z Lwem Trockim. Wtedy poznał też Karola Radka, wówczas szefa biura prasowego Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych, w którym odkrył bratnią duszę: „rozmowy z nim były jak powrót do Dzielnicy Łacińskiej”³⁴. Ich przyjaźni sprzyjało to, że obaj byli w Rosji cudzoziemcami – „Radek mówił po polsku (źle [...]) bo z niemieckim akcentem), po rosyjsku (z polskim akcentem) i z najwyższymi trudnościami po francusku”³⁵. Ransome poznał także sekretarkę Trockiego, Jewgienię Szelepinę (1894–1975), z którą wkrótce połączyło go uczucie. Szelepina pracowała przed rewolucją jako stenografka w Ministerstwie Transportu. Później relacjonowała, że nie była nigdy komunistką ani nawet socjalistką, ale w 1917 r. uznawała bolszewików za jedyną siłę mogącą wydobyć Rosję z chaosu³⁶.

Na przełomie 1917 i 1918 r. dotychczasowe środowisko dyplomatów i dziennikarzy brytyjskich w Rosji przestało istnieć. Ransome zaczął odwiedzać Międzynarodowe Biuro Propagandy Rewolucyjnej, w którym bywali także John Reed, Louise Bryant i Morgan Philips Price. Kontakty rządów alianckich z Rosją Radziecką były od stycznia 1918 r. utrzymywane przez specjalnych agentów: Raymonda Robinsa (USA), Roberta Bruce'a Lockharta (Wielka Brytania) i Jacques'a Sadoula (Francja). Ransome dzięki pomocy Robinsa zaczął publikować w „New York Timesie”, a zażyłość połączyła go z Lockhartem, który później pisał:

Nie mogę nie wspomnieć o Arthurze Ransome, korespondencie „Manchester Guardian”, który, choć nie był członkiem naszej misji, był kimś więcej niż gościem. Mieszkał w naszym hotelu i widywaliśmy go prawie codziennie. Ransome był to Don Kichot z wąsami jak mors, sentymentalista zawsze stający w obronie słabszego, i wizjoner o wyobraźni rozpalonej przez rewolucję. Pozostawał w znakomitych stosunkach z bolszewikami i regularnie dostarczał nam informacje najwyższej wagi. Niepoprawny romantyk, potrafił wysnuć baśni dosłownie z niczego, był zabawnym i dobrodusznym kompanem. Jako zapalony wędkarz, który napisał cudowne szkice o łowieniu ryb, od razu zdobył moją sympatię. Bronilem go potem stanowczo przed idiotami z tajnych służb, którzy próbowali go zademonstrować jako bolszewickiego agenta³⁷.

W dniach 27–28 lutego 1918 r. ambasady USA, Brazylii, Chin, Japonii i Syjamu zostały ewakuowane z Piotrogradu do Wołogdy. Ransome na prośbę Lockharta pojechał z nimi, by wyszukać tam na wszelki wypadek budynek dla misji

³³ R. Chambers, *op. cit.*, s. 172–173. Theodore Rothstein (Fiodor Rotsztejn; 1871–1953), działacz Brytyjskiej Partii Socjalistycznej, znajomy Lenina, w latach 1921–1922 ambasador Rosji Radzieckiej w Iranie, później pracował w nauce w ZSRR.

³⁴ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 228; zob. też: R.H.B. Lockhart, *Memoirs of a British Agent*, London 2003, s. 184.

³⁵ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 228.

³⁶ H. Brogan, *op. cit.*, s. 154.

³⁷ R.H.B. Lockhart, *op. cit.*, s. 193–194. Ransome do marca 1919 r. był korespondentem „Daily News”, dla „Manchester Guardian” zaczął pracować później.

brytyjskiej³⁸. Następnie w Moskwie, prawdopodobnie razem z Radkiem, napisał pamflet *On Behalf of Russia: An Open Letter to America*, który z pomocą Robinsa wydano w USA jako dodatek do progresywno-liberalnego magazynu „The New Republic”³⁹. Przedrukowano go w Wielkiej Brytanii nakładem Socjalistycznej Federacji Robotników, pt. *The Truth about Russia*. Główne tezy tej broszury brzmiały następująco: Rząd Tymczasowy był niereprezentatywny, występował tylko w interesie klas uprzywilejowanych; system rad to prawdziwa oddolna demokracja, rewolucja październikowa odzwierciedlała wolę mas, a Zgromadzenie Konstytucyjne „umarło tak, jak umarł carat”⁴⁰. Pokój brzeski to efekt linii zmierzającej do honorowego powszechnego pokoju, niesłusznie odrzuconej przez aliantów⁴¹. Ukraińska Centralna Rada to „antysowiecka mniejszość” i „fałszywy rząd”⁴², a tzw. biali Finowie to „pionki Niemców”⁴³. Co do bolszewików: „nikt nie twierdzi, że są aniołami [...], ale jeśli upadną, to upadną z czystą tarczą i czystymi sercami, a ideał, o który walczą, przetrwa”⁴⁴.

Ransome wraz z Robinsem i Lockhartem 12 kwietnia 1918 r. towarzyszył wiceszefowi Czeki Jakowowi Petersowi w wizji lokalnej w willach odbitych przez Czeka z rąk anarchistów. W korespondencji opisał to oględnie, a w autobiografii pominął⁴⁵. W tym czasie Szelepina oddała przysługę Brytyjczykom – pomogła interweniować u Trockiego, gdy władze bolszewickie zakwaterowały ambasadę niemiecką w tym samym hotelu, w którym była już ulokowana misja brytyjska⁴⁶. W lipcu Ransome jako tłumacz asystował Radkowi w podróży do Wołogdy w celu zachęcenia ambasad alianckich do powrotu do Moskwy⁴⁷.

Latem 1918 r. Ransome zaczął się obawiać o los swój i Szelepiny w razie upadku reżimu. Gdyby Moskwę zajęli Czechosłowacy i biali, byłby narażony jako „czerwony”, a gdyby zrobili to Niemcy, to jako brytyjski podżegacz wojenny. Uzyskał brytyjski list polecający do ambasady w Sztokholmie oraz radzieckie dokumenty kuriera dyplomatycznego (być może wraz z zadaniem przewiezienia pieniędzy do biura bolszewików w Sztokholmie)⁴⁸. Dotarł do stolicy Szwecji 5 sierpnia, a Szelepina wkrótce dołączyła do niego. Tymczasem 30 sierpnia doszło do zamachu Fanny Kaplan na Lenina, a Lockhart został aresztowany. W oczach brytyjskiej

³⁸ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 239–243. Por. Н.А. Дидковская, К.А. Быков, *Провинциальный город Вологда 1918 г. в восприятии иностранного журналиста Артура Рэнсома*, „Ярославский педагогический вестник” (2015), № 5, s. 297–301.

³⁹ A. Ransome, *On Behalf of Russia. An Open Letter to America*, New York City 1918, <https://archive.org/details/onbehalfofrussia00rans/mode/2up> (dostęp: 14.11.2020).

⁴⁰ *Ibidem*, s. 17–21.

⁴¹ *Ibidem*, s. 21.

⁴² *Ibidem*, s. 26–27.

⁴³ *Ibidem*, s. 27.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 29.

⁴⁵ H. Brogan, *op. cit.*, s. 194–195. Por. R.H.B. Lockhart, *op. cit.*, s. 187.

⁴⁶ R.H.B. Lockhart, *op. cit.*, s. 194–195.

⁴⁷ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 248–258. Por. Н.А. Дидковская, К.А. Быков, *op. cit.*

⁴⁸ R. Chambers, *op. cit.*, s. 231.

dplomacji Ransome był teraz figurą podejrzaną, a po rozpoczęciu czerwonego terronu (który publicznie wychwalał Radek) jego reputacja jako dziennikarza została nadszarpnięta. Nieoczekiwanie stał się jednak dla Londynu postacią cenną – po fiasku misji Lockharta pozostał jedynym Brytyjczykiem, poprzez którego można było utrzymać kontakt z rządem Lenina. Sam Lockhart po zwolnieniu odniósł się do Ransome'a przyjaźnie i wsparł starania o jego zwerbowanie dla wywiadu⁴⁹.

Jesienią 1918 r. Clifford Sharp, szef sztokholmskiej placówki Secret Intelligence Service (MI-6), zarejestrował Ransome'a jako współpracownika o kryptonimie „S76”. Współpracę z własnym wywiadem w Wielkiej Brytanii postrzegano jako wypełnianie obowiązku wobec ojczyzny. Wielu ludzi kultury w pierwszej połowie XX w. było pracownikami lub współpracownikami MI-6 – wymienić można Grahama Greene'a, Williama Somerseta Maughama, Malcolma Muggeridge'a, i samego Sharpa – w cywilu redaktora fabiańskiego magazynu „New Statesman”.

Jesienią 1918 r. Ransome zaczął być krytyczny wobec niektórych aspektów rewolucji – informował o zbrodniach Czecha, choć przypisał je niższemu szczeblowi wykonawczemu. Podawał, że podczas czerwonego terronu w Moskwie rozstrzelano „tylko” 400 ludzi, z czego 70% to kryminaliści lub agenci starego reżimu⁵⁰.

W lutym 1919 r. był znów w Moskwie. Przeprowadził wywiady z przywódcami bolszewickimi i jako jedyny niekomunista uczestniczył w kongresie założycielskim Kominternu. Odwiedził jeńców brytyjskich z frontu murmańskiego w więzieniu na Butyrkach, ale nie zyskał ich zaufania.

Po powrocie do ojczyzny znalazł się w centrum polaryzacji na tle stosunku do interwencji w Rosji. Rzecznikiem interwencji byli minister wojny Winston Churchill i prasa konserwatywna. Jednocześnie działał ruch Hands off Russia, wybuchały strajki, utrzymywało się napięcie wśród powolnie demobilizowanych żołnierzy. Ransome stracił posadę w „Daily News” (gdyż Cadbury popierał interwencję), a 25 marca 1919 r. został zatrzymany przez policję. Przesłuchał go osobiście słynny „łowca szpiegów” Basil Thomson, szef wydziału śledczego Policji Metropolitalnej. Odbyli szczególny dialog:

– Teraz chcę wiedzieć, jaka jest właściwie pańska polityka. – Wędkowanie! – Co pan przez to ma na myśli? – [...] mam tylko jeden klarowny pogląd polityczny, że interwencja była katastrofalną pomyłką, i mam nadzieję, że się szybko zakończy, bo wtedy będą mógł zająć się moimi zwykłymi sprawami. – Wędkowaniem? – Jesteśmy właśnie na progę sezonu⁵¹.

Thomson uznał, że Ransome jest przeciwnikiem interwencji, ale nie bolszewikiem i nie szerzy propagandy bolszewickiej w ojczyźnie. Co więcej, sam stał się protektorem Ransome'a. Ransome nawiązał kontakty z wydawcą Stanleyem

⁴⁹ *Ibidem*, s. 247–251.

⁵⁰ H. Brogan, *op. cit.* s. 223–227.

⁵¹ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 267. Dialog ten brzmi anegdotycznie, jednak był prowadzony przez reprezentantów tej samej klasy społecznej – absolwenta Eton z absolwentem Rugby.

Unwinem, członkiem centrolewicowego „1917 Club”. W jego oficynie wydał *Six Weeks in Russia in 1919*, 150-stronicowy reportaż napisany na podstawie materiałów z lutego i marca 1919 r., zawierający relacje z rozmów z kilkunastoma czołowymi przywódcami Rosji Radzieckiej, z wizyt w różnych instytucjach, z kongresu Kominternu oraz wrażenia na temat codzienności w Piotrogradzie i Moskwie. Charakterystyki liderów przedstawiały ich jako szlachetnych, inteligentnych i sympatycznych⁵². Autor podkreślał, że władzę radziecką popierają wybitni uczeni, jak biolog Klimient Timiriaziew⁵³, a kultura nie tylko nie upadła, ale staje się bardziej dostępna i kreatywna⁵⁴. Lewicowych eserowców opisał jako nieodpowiedzialnych romantyków, a prawicowych eserowców i mienszewików – jako partie niemające wyklarowanej pozycji ani silnych przywódców⁵⁵. Stwierdzał, że idea bezpośredniego zarządzania gospodarką przez robotników jest fikcją – władze radzieckie muszą się odwoływać do pomocy „nieproletariackich” zarządców fabryk, nawet byłych właścicieli⁵⁶. W Rosji panuje niedostatek, ale przywództwo dzieli go z ludem: członkowie rządu żywią się sucharami, kaszą i prostą zupą z wkładką z koniny⁵⁷.

Six Weeks było sukcesem – sprzedano 8 tys. egzemplarzy. Ukazujące się wtedy w Wielkiej Brytanii publikacje o Rosji w większości miały antybolszewicką wymowę i propagowały interwencję. Ta linia zaś rozmijała się z nastrojami społeczeństwa zmęczonego wojną i pragnącego powrotu żołnierzy do domów. Książka Ransome’a zaś wpisała się w te nastroje. Nie była otwarcie probolszewicka, ale podważała sens interwencji, gdyż „ludzie w tej książce, od Lenina począwszy, są istotami ludzkimi, a nie fantastycznymi upiorami, jak ich odmalowywali interwencjiści”⁵⁸. *Six Weeks*, mimo mniej ambitnych założeń i mniejszej objętości, można porównać z *Dziesięcioma dniami, które wstrząsnęły światem* Johna Reeda⁵⁹. Te dwie publikacje miały podobną wymowę i uzupełniały się tematycznie. *Six Weeks* zostało przełożone z inspiracji Kominternu na francuski, jidysz, niemiecki, polski i włoski⁶⁰. W 1924 r. w ZSRR ukazało się wydanie po rosyjsku z przedmową Radka.

Ransome znalazł nowego pracodawcę – Charlesa P. Scotta, wydawcę „Manchester Guardian”. Scott, Thomson i prawdopodobnie także sam premier David Lloyd George skłonili MSZ do wydania wizy wyjazdowej do Rosji, a ambasador Estonii

⁵² *Idem, Six Weeks in Russia in 1919*, London 1919, <https://archive.org/details/sixweeksinarussia-00ransuoft> (dostęp: 14.11.2020), s. 11–12, 37, 39–40, 54–56, 76–82. Por. W.M. Mandel, *Arthur Ransome: Eyewitness in Russia 1919*, „Slavic Review” 27 (1968), no. 2, s. 290–295.

⁵³ A. Ransome, *Six Weeks...*, s. 24–126.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 22–23, 34–35, 59–63, 92–94, 121–124.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 127–140.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 50–53, 113–114.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 13.

⁵⁸ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 269.

⁵⁹ H. Brogan, *op. cit.*, s. 238.

⁶⁰ Г. Маринелли-Кёниг, *op. cit.*, c. 235. Wyd. pol.: A. Ransome, *Sześć tygodni w Rosji w 1919 r.*, Warszawa 1920. Zob. też: L. Hass, *Polskie edycje dzieł Lenina w latach 1903–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2 (1970), nr 2, s. 236.

Ants Piip pomógł uzyskać wizy tranzytowe norweską, szwedzką i fińską, najprawdopodobniej zlecając w zamian przekazanie do Moskwy ustnego przesłania o gotowości Estonii do natychmiastowego rozejmu i negocjacji pokojowych⁶¹.

W październiku 1919 r. Ransome dotarł przez Tallin do Moskwy. Relacja z przekraczania frontu estońsko-bolszewickiego, pozostawiona w autobiografii, jest bardzo romantyczna: miał przedostać się między walczącymi wojskami, paląc fajkę i niosąc pod pachą maszynę do pisania, a kiedy zatrzymali go czerwonoarmiści i zagrozili rozstrzelaniem za szpiegostwo, miał zażądać szklanki herbaty i powiedzieć: „Lenin byłby zły, gdyby się dowiedział, że mnie rozstrzelano”⁶². Według Rolanda Chambersa ta opowieść to „niemal całkowita fikcja”, a Ransome korzystał z przepustek, sygnałów i bezpiecznego korytarza zapewnionego przez obie strony⁶³. W Moskwie spotkał się z Leninem i Maksimem Litwinowem, przekazał estońskie przesłanie i wyjechał, zabierając Szelepinę⁶⁴. Powrót również opisał jako awanturniczą przygodę, prawdopodobnie ubarwiając fikcyjnymi naddatkami⁶⁵.

Ransome mieszkał z Szelepiną do sierpnia 1921 r. w Tallinie, a potem do 1924 r. na przedmieściu Rygi, pozostając korespondentem „Manchester Guardian”. Regularnie odwiedzał Rosję, co było łatwe po zawarciu brytyjsko-rosyjskiej umowy handlowej, czyli uznaniu *de facto* rządu Lenina przez Wielką Brytanię. Planował napisanie obszernej historii rewolucji rosyjskiej, lecz zrezygnował, kiedy okazało się, że jego prywatne archiwum z lat 1914–1918, pozostawione w Piotrogradzie, zostało zniszczone⁶⁶. W lutym 1921 r. wziął udział w pogrzebie Kropotkina w Moskwie. Była to jedna z ostatnich manifestacji pozorów pluralizmu politycznego w Rosji Radzieckiej – anarchiści maszerowali z czarnymi flagami i transparentami z opozycyjnymi hasłami⁶⁷. Relacjonował też głód na Powołżu i powstanie kronsztadzkie, które przedstawił całkowicie zgodnie z linią propagandy radzieckiej.

W 1921 r. opublikował trzeci pamflet o rewolucji, pt. *The Crisis in Russia, 1920*. W odróżnieniu od poprzednich nie odniósł on sukcesu. Ransome próbował opisać gospodarkę komunizmu wojennego, ale nie poradził sobie z tematyką ekonomiczną. Ponadto po normalizacji stosunków brytyjsko-radzieckich pojawiły się nowe publikacje o Rosji, autorstwa czołowych piór, jak Herbert G. Wells i Bertrand Russell, więc książka Ransome’a znalazła się w ich cieniu, a po rozpoczęciu Nowej Polityki Ekonomicznej (NEP) straciła aktualność.

⁶¹ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 275. Władze Estonii nie mogły kontaktować się z Moskwą radiowo ani na piśmie, gdyż taka wiadomość mogłaby zostać przechwycona przez wywiad państw Ententy lub armii gen. Nikołaja Judenicza.

⁶² *Ibidem*, s. 276–277.

⁶³ R. Chambers, *op. cit.*, s. 287.

⁶⁴ Możliwe, że władze radzieckie zgodziły się na wyjazd Szelepiny w zamian za przemycenie przez nią za granicę kosztowności dla agentów Kominternu. *Ibidem*, s. 292.

⁶⁵ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 281–285. Por. R. Chambers, *op. cit.*, s. 290–291.

⁶⁶ H. Brogan, *op. cit.*, s. 251.

⁶⁷ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 297–300.

W 1922 r. Ransome zbudował w Rydze jacht i odbył nim rejs po Bałtyku, po czym napisał powieść marynistyczną *Racundra's First Cruise*, bez wątków politycznych, jedynie z pewnymi spostrzeżeniami etnograficznymi z Wysp Moonsundzkich. Choć dziennikarstwem politycznym zajmował się jeszcze przez dekadę, to rejs ten można uznać za symboliczną ucieczkę od polityki⁶⁸. W styczniu 1924 r. był w Moskwie na pogrzebie Lenina. W tym samym roku uzyskał rozwód z Ivy, wziął ślub z Szelepiną i zamieszkał z nią na stałe w Anglii. Na początku 1928 r. był po raz ostatni w ZSRR. W 1930 r. opublikował *Jaskółki i Amazonki* – swą pierwszą powieść dziecięco-młodzieżową, a od 1932 r. poświęcił się wyłącznie pracy literackiej.

Dlaczego Ransome stał się sympatykiem bolszewizmu i czy nim rzeczywiście był? Wśród uwarunkowań można wskazać osobiste doświadczenia, percepcję polityki i filozofię dziejów.

Ransome przynależał do wyższej klasy średniej. Miał jednak powody, by swoją pozycję w tej klasie uważać za słabą i czuć się skrzywdzonym przez własne środowisko: oschłe traktowanie przez ojca, mobbing w szkole, niski status materialny (brak szans na studia w Oxfordzie lub Cambridge), trauma procesu z Douglasem. Dlatego mógł być skłonny do kontestacji poglądów establishmentu, tym bardziej że jego młodość przypadła na epokę edwardiańską, podczas której dotychczasowe normy kulturowe i społeczne zaczęły ulegać erozji⁶⁹. Wielka Brytania, z której wyjechał w 1914 r., była wstrząsana konfliktami politycznymi i społecznymi, w tym słynnym sporem o „Budżet Ludu” i kompetencje Izby Lordów w latach 1909–1911, któremu towarzyszyła niemal rewolucyjna retoryka⁷⁰.

Przyjeżdżając do Rosji, był w wymiarze kulturowym postępowym liberałem i agnostykiem, ale nie miał sprecyzowanych poglądów politycznych. Do 1917 r. krąg jego brytyjskich znajomych w Rosji tworzyli liberałowie i konserwatyści, jednak coraz bardziej nie zgadzał się przecenianiem przez nich znaczenia kadetów i oktiabrystów. Po rewolucji mógł czuć satysfakcję, że to on miał rację, a establishment się mylił. Miał dobre wyczucie nastrojów społecznych, potrafił też zidentyfikować oznaki siły i słabości struktur państwa. Dlatego twierdził, że bolszewicy mają poparcie społeczne, a ich reżim jest silny, choć przechodził do porządku dziennego nad brakiem u nich legitymacji demokratycznej. Natomiast nie radził sobie z rozpoznawaniem ukrytych mechanizmów władzy: nie poświęcił żadnej uwagi Stalinowi, a po latach przyznał, że jeszcze w 1924 r. nie traktował go poważnie: „ktokolwiek, kto w dniu pogrzebu Lenina ogłosiłby Stalina następcą Lenina,

⁶⁸ *Ibidem*, s. 306.

⁶⁹ I. Wojcik-Andrews, *The Family as an Ideological Construct in the Fiction of Arthur Ransome*, „The Lion and the Unicorn” 14 (1990), no. 2, s. 10.

⁷⁰ Zob. A. Jaeschke, *Walka o prymat w stanowieniu prawa między Izbą Lordów a Izbą Gmin na początku XX wieku*, „Historia i Polityka” (2019), nr 37 (44), s. 73–91; B. Murray, A ‘People’s Budget’ a Century On, „Journal of Liberal History” 64 (2009), s. 4–13; K. Marchlewicz, *U szczytu potęgi. Wielka Brytania w latach 1815–1914*, Poznań 2019, s. 131, 144, 154.

zostałby powitany śmiechem⁷¹. Praktykę polityczną bolszewików interpretował niemal zawsze w dobrej wierze.

Ransome, podobnie jak znaczna część europejskiej opinii, postrzegał rewolucję rosyjską przez pryzmat analogii do rewolucji angielskiej i francuskiej⁷². Lenina i Trockiego uważał za odpowiedniki Olivera Cromwella, a ten był wtedy uznawany za współtwórcę demokracji angielskiej⁷³. W 1899 r. przed gmachem Parlamentu w Londynie ustawiono pomnik Cromwella⁷⁴. Jeżeli w Londynie wyniesiono na cokół męża stanu, który rozpedził parlament i ścinał głowy królom, to i rozegnanie Zgromadzenia Ustawodawczego przez bolszewików nie było powodem do krytyki. Ponadto Ransome miał w świadomości los komunardów, który był wyrzutem sumienia liberalnego Zachodu: „Jeśli rewolucja 1917 roku zostałaby stłumiona, każdy z nich [bolszewików] zostałby zabity, niezależnie od tego jaką rolę odgrywał. To nie była rewolucja pałacowa, ale obalenie okrzepłego, warownego systemu. Gdyby teraz upadli, podzieliliby los komunardów 1871 roku⁷⁵”.

W publikacjach powstałych w oparciu o tzw. archiwum Mitrochina pojawia się teza, że Ransome został agentem CzeKa⁷⁶. Do 1937 r. pisarz był monitorowany przez kontrwywiad brytyjski, choć nie utrzymywał żadnych kontaktów z ruchem komunistycznym. Nie zabrał publicznie głosu na temat represji stalinowskich, choć zginęli w nich ludzie, których nazywał przyjaciółmi. Nie starał się o wznowienie *Six Weeks*, które mogłoby być użyteczne dla lewicowej krytyki reżimu poprzez dezawuowanie wkładu Stalina w rewolucję. Powodem milczenia była prawdopodobnie obawa o los krewnych żony w ZSRR⁷⁷.

W latach 1949–1961 Ransome spisał autobiografię. Zamierzał w niej umieścić rozważania dotyczące „rosyjskich partii politycznych, współczesnych teorii przyszłości i wiele innego materiału niepowiązanego z własnym życiem”, ale pod wpływem wydawcy Ruperta Hart-Davisa zrezygnował z tego⁷⁸. Według Chambersa

⁷¹ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 315–316.

⁷² *Idem*, *Six Weeks...*, s. 128. Por. E. Hobsbawm, *Wiek kapitału 1848–1875*, tłum. M. Starnawski, Warszawa 2014, s. 234.

⁷³ E. Hobsbawm, *Wiek imperium 1875–1914*, tłum. M. Starnawski, Warszawa 2015, s. 148–149.

⁷⁴ Pomnik został sfinansowany prywatnie przez byłego premiera lorda Rosebery, a ministrem w jego gabinecie był wcześniej ojciec chrzestny Ransome’a, Arthur Acland.

⁷⁵ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 230. Por. E. Hobsbawm, *Wiek imperium...*, s. 135.

⁷⁶ C. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001, s. 73.

⁷⁷ H. Brogan, *op. cit.*, s. 239. Jewgienia miała sześcioro rodzeństwa. Iraida zrobiła karierę w aparacie represji ZSRR, osiągając stanowisko wicenczelnika Moskiewskiego Zarządu GUŁAG. Wiktor został stracony jako były „biały” oficer. Roman, oficer Armii Czerwonej, zakończył II wojnę światową jako pułkownik saperów. Gleb, inżynier w przemyśle tekstylnym, zginął jako żołnierz w 1944 r. W latach trzydziestych korespondencja Jewgienii Ransome z rodziną w ZSRR się urwała, udało się ją wznowić później. W 1971 r. Jewgienia odwiedziła Moskwę, spotykając się z dwójką rodzeństwa. Zob. Г.В. Драпкин, *История семьи Шелепных*, https://arthur-ransome.ucoz.ru/index/istorija_semi_shelepykh/0-2 (dostęp: 14.11.2020).

⁷⁸ R. Hart-Davis, *Prologue*, w: A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 9.

Hart-Davis pracował nad ułożeniem autobiografii tak, by życiorys bestsellerowego autora pasował do modelu „idealnego Anglika”⁷⁹. Prawdopodobnie domowym cenzorem była też żona. W istocie partie poświęcone rewolucji rosyjskiej skupiają się w dużej mierze na kwestiach anegdotycznych, pomijają zaś wiele ważnych wydarzeń, w których autor osobiście uczestniczył: powitanie Lenina w Piotrogradzie w kwietniu 1917 r., wizytację siedzib anarchistów, odwiedziny u jeńców brytyjskich. Pozostała jednak refleksja o losach bolszewickiej „starej gwardii”:

Rewolucja pożera swoje dzieci i prawie wszyscy rewolucyjni przywódcy tamtego czasu zostali usunięci poprzez egzekucję albo inną drogą przemocy. Mój przyjaciel Worowski został zamordowany w Szwajcarii. Mój przyjaciel Bucharin, najbardziej interesujący z nich rozmówca po Leninie, rozstrzelany w 1937. Rykow: rozstrzelany. Krestinski: rozstrzelany. Zinowiew: rozstrzelany. Kamieniew: rozstrzelany. Trocki zamordowany w Meksyku. Nie wiem nawet, czy Radek żyje czy jest martwy (nie sądzę, żeby kiedykolwiek powrócił z zesłania do Tobolska). Tylko Litwinow przeżył⁸⁰.

Rewolucyjne sympatie Ransome’a pozostają w sprzeczności z jego późniejszą twórczością literacką. Sukces serii *Jaskółki i Amazonki* wynikał m.in. z tego, że autor stworzył atrakcyjny i sugestywny obraz aktywności na świeżym powietrzu i w efekcie wykreował nowy podgatunek powieści dziecięco-młodzieżowej: *holiday adventure*. Odpowiadał on aspiracjom oraz stylowi życia brytyjskiej klasy średniej okresu międzywojennego i odzwierciedlał wciąż trwającą pewność siebie Imperium Brytyjskiego. Na początku pierwszej powieści znajdują się dwa zdania-manifesty. Jedno oznajmia, że okręt wojenny, którym dowodzi ojciec głównych bohaterów, jest „na Malcie, w drodze do Hongkongu”⁸¹. Oznacza to, że Royal Navy, pierwsza potęga morska świata, nadal panuje nad kluczowym szlakiem przez Morze Śródziemne do Indii i na Daleki Wschód. Drugi manifest – przywiązania do kapitalizmu – to spisane przez rodzeństwo Walker „dokumentów okrętowych”, w których podpisują się „Walkers Spółka z. o.o.”⁸². Kwestia, w jakim stopniu powieści Ransome’a afirmują ład społeczny Wielkiej Brytanii lat trzydziestych, stała się jedną z najważniejszych w dyskursie krytycznym i literaturoznawczym o Ransome⁸³. W świecie *Swallows and Amazons* różnice klasowe są naturalne: znamienita scena, gdy nastoletnia Nancy Blackett z pozycji wyższości klasowej wydaje polecenia lokalnemu policjantowi (w dobrej sprawie, oczyszczając przyjaciół z fałszywych oskarżeń)⁸⁴.

⁷⁹ R. Chambers, *op. cit.*, s. 357, 364.

⁸⁰ A. Ransome, *The Autobiography...*, s. 265.

⁸¹ *Idem*, *Jaskółki i Amazonki*, tłum. K. Krawczyk, Poznań 2015, s. 10.

⁸² *Ibidem*, s. 18.

⁸³ Zob. D. Pettigrew, *Swallows and Amazons Explored: A Reassessment of Arthur Ransome's Books for Children*, „New Review of Children's Literature and Librarianship” 15 (2009), issue 1, s. 11–12.

⁸⁴ A. Ransome, *Jaskółki i Amazonki...*, s. 348–350. *Nota bene*, scena ta przywołuje na myśl przesłuchanie Ransome’a przez Thomsona w 1919 r., kiedy to wyrozumiałe potraktowanie dziennikarza być może zawdzięczał swej pozycji klasowej.

Jednak zdaniem amerykańskiego literaturoznawcy Iana Wojcika-Andrewsa bohaterowie serii ucieleśniają także komunizm, a komunistyczne wątki polegają na apologii kolektywnej pracy fizycznej i kolektywnego podejmowania decyzji poprzez narady. W konsekwencji prowadzi to do swoistej mikroutopii⁸⁵.

Ponadto choć powieści Ransome'a nie kontestowały ładu społecznego, to były awangardowe pod względem genderowym. Obok rodzeństwa Walker z tradycyjnym podziałem ról między płciami bohaterkami są siostry Nancy i Peggy Blackett: „piratki”, które mają silne przywódcze charaktery, chodzą w krótkich spodniach, używają „pirackich przekleństw” i zdarza się im nie wracać na noc do domu. Możliwe, że Ransome inspirował się tu wrażeniami z emancypacji kobiet w rewolucyjnej Rosji, w tym pierwszymi spotkaniami z Jewgienią i Iraidą Szelepiną, o których w 1918 r. pisał: „dwie młode kobiety, bolszewiczki, wysokie jak grenadierzy, wolą pistolety od puderniczek i szable od parasolek”⁸⁶.

W powieści Ransome zawarł też pewne osobiste doświadczenia z obszaru lojalności i bycia politycznie podejrzanym. Główny bohater dziecięcy, John Walker, jest fałszywie oskarżony o wandalizm i kradzież z włamaniem⁸⁷. Z kolei główny bohater dorosły, James Turner, zostaje posądzony przez dzieci o „zdradę”, ponieważ poświęcił lato na pisanie książki, zamiast na żeglowanie z nimi⁸⁸. Obaj są literackimi porte-parole Ransome'a.

Arthur Ransome zmarł w 1967 r., Jewgienia w 1975 r. Prozy Ransome'a nie wydawano w ZSRR – pierwszy rosyjski przekład *Jaskółek i Amazonek* ukazał się dopiero w 2008 r.

W 2005 r. władze brytyjskie odtajniły informację, że Ransome był współpracownikiem wywiadu, nie ujawniono jednak szczegółów. Niedługo potem ukazała się książka Chambersa, która uwypukliła kontrowersyjne wątki w życiu bohatera i postawiła wiele znaków zapytania wobec jego postawy moralnej. Nie jest to jednak biografia naukowa. W recenzjach w głównych tytułach anglosaskich pojawiło następnie się wiele cierpkich słów o Ransome: „naiwny dziennikarz”, „zmienny hipokryta” „samozwańczy ekspert od Rosji”, „edwardiański awanturник o pomieszanej politycznej lojalności i moralności”, „otwiera paradę użytecznych idiotów Lenina”. Kontekstem tej krytyki jest – jak się wydaje – przede wszystkim trauma związana z infiltracją brytyjskiego wywiadu i establishmentu przez radzieckie służby, symbolizowaną przez osławioną „piątkę z Cambridge”, zdemaskowaną po 1963 r. W istocie jednak Ransome należy do innej kategorii. Jego sympatia do bolszewizmu, przejawiana w latach 1917–1924, była całkowicie jawna, choć pozostawała potem w zapomnieniu. Można dyskutować natomiast, na ile ta sympatia była szczerą, zwłaszcza po zwerbowaniu przez MI-6. Sam Ransome wskazywał na

⁸⁵ I. Wojcik-Andrews, *op. cit.*, s. 12–13.

⁸⁶ H. Brogan, *op. cit.*, s. 198.

⁸⁷ A. Ransome, *Jaskółki i Amazonki...*, s. 217–220, 348–349.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 393.

protekcję ze strony Lloyd George'a, otrzymaną wiosną 1919 r.⁸⁹, a wydźwięk *Six Weeks* był zbieżny z polityką premiera zmierzającego do zakończenia interwencji.

W Rosji zaś Ransome bywa ukazywany krytycznie, ale z odmiennych motywów. Pisze się o nim jako o rutynowanym wywiadowcy, który przemyślnie wniknął w środowisko bolszewików⁹⁰. Sensacyjne publikacje, szermujące nagłówkami typu „romans angielskiego szpiega i sekretarki Trockiego”, sugerują, że został wręcz „kuratorem” Trockiego, a więc ten ostatni też był faktycznie narzędziem Brytyjczyków⁹¹. W innych publikacjach jednak Ransome to popularyzator kultury rosyjskiej lub po prostu interesująca postać literatury angielskiej z rosyjskimi powiązaniem biograficznymi.

Arthur Ransome – a British Witness to the Russian Revolution, 1914–1924

Abstract

The article analyses the activities and position of Arthur Ransome, a British journalist and writer, who spent the years between 1914 and 1919 in Russia, and between 1919 and 1924 in Estonia and Latvia as a foreign correspondent for the *Daily News* and *Manchester Guardian*. He was one of the most important witnesses to the Russian revolution; however, he was very biased. He maintained good relations with the Bolshevik leadership, and his reports on the events in Russia evidently sympathised with the Bolsheviks. At the same time, from September 1918, he was an agent of British intelligence. The article presents the key facts about Ransome's activities from 1914 to 1924. The author analysed Ransome's political pamphlets and his autobiography written in later years, attempting to answer the question of what conditioned the British's political position at that time. A context to the Russian period of his biography is made by his later prose for children, affirming – basically – the capitalist and liberal order of Great Britain. The essay also outlines the current discussion on Ransome in Great Britain and Russia.

Артур Рэнсом – британский свидетель русской революции, 1914–1924 гг.

Аннотация

Данная статья представляет собой анализ деятельности и отношения Артура Рэнсома, британского журналиста и писателя, который провел 1914–19 гг. в России, а затем до 1924 года жил в Таллине и Риге, освещая события для газет «Дэйли Ньюс» и «Мэнчестер Гардиан». Он был одним из самых важных западных свидетелей российской революции, хотя и сильно тенденциозным. Он поддерживал очень хорошие отношения

⁸⁹ *Ibidem*, s. 268–270.

⁹⁰ Н.А. Дидковская, К.А. Быков, *op. cit.*, s. 298.

⁹¹ Е. Черных, wywiad z: Г. Соколов, *Любовь английского шпиона к секретарше Троцкого помешала британской разведке убить Ленина*, „Комсомольская Правда” (6 XI 2017), <https://www.kp.ru/daily/26752/3782904/> (dostęp: 14.10.2020).

с большевистским руководством и освещал события в России, однозначно симпатизируя большевикам. В то же время с сентября 1918 года он был агентом британской разведки. В статье представлены основные факты его деятельности в 1914–24 годах и критически проанализированы его политические публикации того периода и его более поздняя автобиография. Была предпринята попытка ответить на вопрос о том, что определяло отношение Рэнсома в это время. Контекстом для российского периода биографии Рэнсома послужило его более позднее литературное творчество для детей и юношества 1930–47 годов, которое утверждало, по сути, капиталистический и либеральный общественный строй Великобритании. В статье также описывается текущее состояние обсуждения фигуры Рэнсома в Великобритании и России.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Lockhart R.H.B., *Memoirs of a British Agent*, London 2003.
- Ransome A., *Jaskółki i Amazonki*, tłum. K. Krawczyk, Poznań 2015.
- Ransome A., *On Behalf of Russia. An Open Letter to America*, New York City 1918, <https://archive.org/details/onbehalfofrussia00rans/mode/2up>.
- Ransome A., *Six Weeks in Russia in 1919*, London 1919, <https://archive.org/details/sixweek-sinrussia00ransuoft>.
- Ransome A., *Sześć tygodni w Rosji w 1919 r.*, Warszawa 1920.
- Ransome A., *The Autobiography of Arthur Ransome*, London 1976.
- Ransome A., *The Crisis in Russia, 1920*, London 1921, <http://www.gutenberg.org/files/1326/1326-h/1326-h.htm>.

Opracowania

- Andrew C., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001.
- Ayto J., Crofton I., *Brewer's Britain and Ireland. The History, Culture, Folklore and Etymology of 7500 Places in These Islands*, London 2005.
- Bogrdanova T., *Russian Folk Tales for English Readers. Two Personalities and Two Strategies in British Translations of the Late 19th and Early 20th Centuries*, w: *A People Passing Rude. British Responses to Russian Culture*, ed. A. Cross, Cambridge 2012, s. 113–124.
- Bogrdanova T., Usmanova A., *Arthur Ransome and Dmitri Mitrokhin: Translating the Russian Folktale*, „Journal of Language and Education” 2 (2016), issue 3, s. 14–21.
- Brogan H., *The Life of Arthur Ransome*, London 1984.
- Chambers R., *The Last Englishman. The Double Life of Arthur Ransome*, London 2009.
- Cross A., *By Way of Introduction. British Perception, Reception and Recognition of Russian Culture*, w: *A People Passing Rude. British Responses to Russian Culture*, ed. A. Cross, Cambridge 2012, s. 1–36.
- Eksteins M., *Święto Wiosny. Wielka Wojna i narodziny nowego wieku*, tłum. K. Rabińska, Warszawa 1996.
- Hardyment Ch., *Arthur Ransome and Captain Flint's Trunk*, London 2006.
- Hass L., *Polskie edycje dzieł Lenina w latach 1903–1939*, „Dzieje Najnowsze” 2 (1970), nr 2, s. 233–239.
- Hobsbawm E., *Wiek imperium 1875–1914*, tłum. M. Starnawski, Warszawa 2015.

- Hobsbawm E., *Wiek kapitału 1848–1875*, tłum. M. Starnawski, Warszawa 2014.
- Hughes M., *Bernard Pares, Russian Studies and the Promotion of Anglo-Russian Friendship, 1907–14*, „The Slavonic and East European Review” 78 (2000), no. 3, s. 510–535.
- Jaeschke A., *Walka o prymat w stanowieniu prawa między Izbą Lordów a Izbą Gmin na początku XX wieku*, „Historia i Polityka” (2021), nr 37 (44), s. 73–91.
- Malia M., *Russia under Western Eyes. From the Bronze Horsemen to the Lenin Mausoleum*, Cambridge (Mass.)–London 1999.
- Mandel W.M., *Arthur Ransome: Eyewitness in Russia 1919*, „Slavic Review” 27 (1968), no. 2, s. 290–295.
- Marchlewicz K., *U szczytu potęgi. Wielka Brytania w latach 1815–1914*, Poznań 2019.
- Murray B., *A ‘People’s Budget’ a Century On*, „Journal of Liberal History” 64 (2009), s. 4–13.
- Neilson K., *Joy Rides? British Intelligence and Propaganda in Russia, 1914–1917*, „The Historical Journal” 24 (1981), no. 4, s. 885–906.
- Pettigrew D., *Swallows and Amazons Explored: A Reassessment of Arthur Ransome’s Books for Children*, „New Review of Children’s Literature and Librarianship” 15 (2009), issue 1, s. 1–20.
- Pipes R., *Rosja bolszewików*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2005.
- Pitcher H., *Witnesses of the Russian Revolution*, London 2001.
- Skrukwa G., *Cień rosyjskich szpiegów nad Krainą Jezior*, „Nowa Europa Wschodnia” (2018), nr 6, s. 102–108.
- Wojcik-Andrews I., *The Family as an Ideological Construct in the Fiction of Arthur Ransome*, „The Lion and the Unicorn” 14 (1990), no. 2, s. 7–15.
- Дидковская Н.А., Быков К.А., *Провинциальный город Вологда 1918 г. в восприятии иностранного журналиста Артура Рэнсома*, „Ярославский педагогический вестник” (2015), № 5, с. 297–301.
- Драпкин Г.В., *История семьи Шелепиных*, https://arthur-ransome.ucoz.ru/index/istorija_semi_shelepinykh/0-2.
- Колоницкий Б.И., *Политические функции англофобии в годы Первой мировой войны, в: Россия и первая мировая война*, ред. Н.Н. Смирнов *et al.*, Санкт-Петербург 1999, с. 271–287.
- Критический словарь Русской революции 1914–1921*, сост. Э. Актон, УГ. Росенберг, В. Черняев, Санкт-Петербург 2014.
- Маринелли-Кёниг Г., *Британский классик детской литературы Артур Рэнсом и революционная Россия*, „Славянский Альманах” (2017), вып. 3–4, с. 226–240.
- Черных Е., *wywiad z: Соколов Г., Любовь английского шпиона к секретарше Троцкого помешала британской разведке убить Ленина*, „Комсомолская Правда” (6 XI 2017), <https://www.kp.ru/daily/26752/3782904/>.

Grzegorz Skrukwa, dr hab., profesor uczelni na Wydziale Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: historia Europy Wschodniej i Środkowej w XX–XXI w., szczególnie historia Ukrainy i regionu nadczarnomorskiego, rewolucja i wojna domowa w Imperium Rosyjskim 1917–1921 (skrukwa@amu.edu.pl).

Grzegorz Skrukwa, PhD with habilitation, professor of the Faculty of History, Adam Mickiewicz University in Poznań. His scientific interest include: history of East and Central Europe in the 20th and 21st centuries, especially history of Ukraine and the Black Sea region, revolution and civil war in former Russian Empire 1917–1921 (skrukwa@amu.edu.pl).